

ЗА СЕМАНТИЧНАТА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА ИЗРЕЧЕНИЕТО

Галина Петрова

ON THE SEMANTIC INTERPRETATION OF THE SENTENCE

Galina Petrova

ABSTRACT

The semantic interpretation is based on the view about the predicate-argument structure of the sentence. The aim of this paper is to present different dimensions of the semantic label of the sentence: number and kind of the arguments, semantic relationship between the predicate and its arguments, obligatory and facultative arguments, specific syntactic (or formal) characteristics of the constituents.

Key words: argument structure of predicate, semantic role.

ВЪВЕДЕНИЕ

Семантичната интерпретация на изречението в съвременните синтактични теории се основава на схващането за неговата предикатно-аргументна структура. Тя е релационно понятие, защото отразява отношенията между предиката и аргументите му. Характеризира се с две равнища на представяне – семантично и синтактично. Семантичното представяне се свързва с определяне броя на аргументите и със семантичните отношения между тях и предиката (т.е. със семантичните роли на аргументите). Синтактичното представяне е свързано със синтактичната реализация (или нереализация) на елементите в аргументни позиции.

ИЗЛОЖЕНИЕ

В лингвистиката се приема, че основен признак на изречението е предикацията. Под предикация се разбира приписване на признак на предмет. Различните признаци (действия, състояния, процеси, отношения) се наричат **предикати**, а предметите, към които те се отнасят, се наричат **аргументи на предиката**. Предикатите се изразяват с глаголи, устойчиви съчетания (напр. *давам отговор, вземам решение*) или с копула + именна част (напр. *е студент, е весел, е мой, е първи*). Аргументите се изразяват с референтни изрази – съществителни, словосъчетания с главна част съществително име, лични местоимения. Аргументите се изискват от предиката, за да завършат, да допълнят неговия смисъл. Те са негови задължителни пояснения, защото задоволяват лексикалните му изисквания. В

зависимост от лексикалното си значение даден предикат отваря места (позиции) за своите пояснения. Тази семантично обусловена способност на предикатите да изискват и да присъединяват поясняващи ги елементи, да създават връзки и отношения предопределя и основното им синтактично свойство – да имат **аргументна структура**. Понятието аргументна структура включва, от една страна, броя и вида на аргументните позиции и, от друга, отношенията (релациите) между предиката и запълващите позициите елементи. Тези отношения са два вида – семантични и синтактични. И в двата случая обаче това са релации на зависимост, обусловени от предиката. Така предикатът, аргументите и отношенията между тях представляват единство, известно като **предикатно-аргументна структура** на изречението.

Понятията **предикат** и **аргументи** са взаимствани в синтактичните теории от предикатната логика, която се занимава с вътрешната структура на простите съждения, т.е. с формата на мисълта, с начина, по който са свързани понятията в простото съждение. Мотив за това е фактът, че чрез изречението се изразява мисъл за някакъв факт, събитие, ситуация от действителността. От една страна, тази мисъл, като проекция в човешкото съзнание на ситуация от действителността, се характеризира със свое конкретно съдържание. Прието е елементарната семантична единица за съдържанието на мисълта да се нарича **пропозиция**. От друга страна, тази мисъл трябва да бъде относително завършена и правилно построена, за да е налице смисъл. Това

означава, че освен съдържание, мисълта има и форма, т.е. логическа основа. В логиката изразяването на относително завършена мисъл кореспондира със съждението, а формата на мисълта се представя чрез структурата на простото съждение. Негови ядрени компоненти са предикатът и аргументите. Логиката се абстрахира от конкретното съдържание, затова предикатът и аргументите се бележат със символи, напр. $P(x)$, $P(x, y)$, $P(x, y, z)$. От изложеното следва, че пропозицията има логическа основа, а базовите елементи на вътрешната ѝ структура са предикатът и аргументите. Така форма и съдържание, свързани в логико-семантично единство, се представят чрез предикатно-аргументната структура на изречението.

Значимостта на такъв подход за анализ се обуславя от това, че дава възможност да се представят специфичните семантични и синтактични свойства на предикатите в даден език, тъй като тяхното значение е определящо за извеждане на аргументната им структура, а тя от своя страна представя и техния синтактичен потенциал.

Аргументната структура включва следните основни измерения: брой и вид на аргументите на даден предикат, както и семантичните роли на аргументите. Освен това тук се отнася и разграничаването на облигаторни и факултативни за изразяване аргументи, както и специфични синтактични характеристики (или форми) на конституентите.

Броят на аргументните позиции се определя от значението на предиката. Както беше споменато, простото изречение отнася (реферира) към някаква ситуация от действителността. Тя включва някакво действие, състояние или процес и участници, свързани с него. Броят на задължителните участници съответства на броя на аргументите. Така например ситуацията на даване (която се обозначава с глагола *давам*) се определя от задължителното наличие на даващ, обект, който преминава от едни ръце в други, и получател. Това означава, че *давам* отваря три аргументни позиции и може да се представи така: *давам* (някой, нещо, на някого) или по-абстрактно – *давам* (x, y, z). Глаголът *вземам* означава ‘поемам нещо в ръце, в уста и др.’. Вземането предполага наличие на извършващ действието вземане (т.е. на поемащ нещо в ръцете си) и на обект на вземането. *Вземам* следователно изисква два поясняващи го елемента и може да се представи така: *вземам* (някой,

нещо) или *вземам* (x, y). Глаголът *спя* означава ‘намирам се в състояние на сън’ и изисква субект на състоянието, т.е. *спя* (някой) или *спя* (x). Глаголът *съмва* (*се*) означава ‘става светло’. Той обозначава промяна в състоянието на околната среда, а това изключва каквото и да е субект на състоянието. Ето защо този глагол не отваря свободни места в значенската си структура и е безличен, т.е. *pro ex съмва* (*се*).

Посочените примери са илюстрация на възможния брой аргументи в обкръжението на предикатите при речниковото им представяне: нула, един, два или три. В този смисъл се говори за безлични, едноместни, двуместни и триместни предикати.

Налице е една особеност, която ще илюстрираме с лексемата *казвам*. Този глагол означава ‘предавам с думи мислите си, предавам информация’. Ситуацията на казване се определя от задължителното наличие на двама участници – отправящ съобщението (адресант) и получаващ съобщението (адресат). Освен това обаче *казвам* отваря позиция и за информативното съдържание, което представлява някакъв факт. В семантичен план това е пропозиция (P), напр. *Той му каза, че заминава за София*. Глаголът *казвам* следователно може да се представи така: *казвам* (някой, на някого, нещо) или *казвам* (x, y, P). *Казвам* също е триместен, но една от позициите е заета не от аргумент, а от пропозиция, която се изисква от значението на глагола. Ето защо тя се нарича **семантично зависима пропозиция**, а в синтаксиса се реализира като подчинено изречение.

Като обобщение ще представим предикатно-аргументната структура на няколко изречения чрез опростен вариант на записване. В квадратни скоби е дадена аргументната структура на предиката, а извън скоби – синтактично реализираните аргументи.

Съмва.

[съмва]

Детето (x) *спи*.

x [спя (x)]

Малкото дете (x) *дава подарък* (y) *на майка си* (z).

z y x [давам (x, y, z)]

Петър (x) *ми* (y) *каза, че заминава за София* (P).

P y x [казвам (x, y, P)]

Аргументната структура показва смислово задължителните пояснения на даден предикат. Разширения като *Съмва рано, детето спи в креватчето, Детето взе подаръка от чантата, Майката вчера даде подаръка на детето* и т.н. не се изискват от значението на предиката. Те могат да се добавят свободно и дават допълнителна, странична информация (за време, за място) или специфицират начина на извършване на действието. В генеративната граматика се наричат **адюнкти**.

Що се отнася до **видовете** аргументи, тук се основаваме на общоприетото разделение на външен аргумент (наричан още субект) и вътрешни аргументи (комплементи). Без да се впускаме в подробности, само ще споменем, че в генеративната граматика спорен се явява въпросът за базисната позиция на външния аргумент. В по-новите работи се приема, че субектът, както и вътрешните аргументи, се поражда вътре, а не извън глаголното словосъчетание. Такава трактовка беше предложена през 1991 г. (Coorman, Sportiche, 1991) и сега се явява общоприета. Според това вече непротиворечиво теоретично положение всички аргументни позиции се намират вътре в максималната проекция на глагола и там той приписва роли на своите аргументи.

Освен броя на аргументите, определящи за семантичната интерпретация са семантичните отношения между предиката и аргументите. Тези релации в лингвистичната литература са известни като **семантични роли** (в генеративната граматика се използва терминът “те-та-роля”, т.е. тематична роля). Семантичните роли са наименования на специфични семантични отношения между предиката и аргументите. Повечето автори приемат, че ролите са функция от значението на предикатите. Приема се наличието на определен брой основни роли като названия на обща семантична релация. Тя се явява съвкупност от елементарни семантични релации (суброли), детерминирани от лексикалните изисквания на група предикати, обозначаващи съответни типови ситуации.

Приписването на ролите става в базовата позиция, т.е. в глаголното словосъчетание, където глаголът дава роли на своите аргументи. Тъй като той обозначава ситуация от действителността, семантичните роли кореспондират с ролите на участниците в ситуацията. Така например в изречението *Детето спи* се обозначава ситуация, в която някой се намира в дадено физиологично състояние. Глаголът

спя следователно присъединява външен аргумент, който съответства на субекта на състоянието. Неговата роля е експериентор. Тъй като във физиологично състояние може да бъде само живо същество, одушевеността на този участник се имплицира в ролята експериентор като изискване за признак [+ одушевеност] на аргументното съществително. Тези специфични изисквания, детерминирани от значението на глагола, са известни като ролевосемантични ограничения. Вземането се определя от двама участници, единият от които е вършителят на действието, а другият е обект, който се засяга от действието, но не се изменя или не възниква в резултат от него. Ролите на аргументите на *вземам* са съответно деятел на външния аргумент и тема на вътрешния. Глаголът *давам* присъединява три аргумента. Външният е с роля деятел, а вътрешните – тема (това, което се дава) и получател (за списъка от основни роли вж. Пенчев, 1998: 74).

Глаголът *казвам* приписва роля деятел на външния аргумент (тя съответства на адресанта) и роля получател на вътрешния аргумент (тя съответства на адресата). Що се отнася до семантично зависимата пропозиция, тя се намира в позиция на задължителен елемент, но няма аргументен статус. Това е така, защото е налице предикация със собствени променливи. В този смисъл за семантични роли при зависимите пропозиции не може да се говори.

Ако в тази позиция се яви съществително име (напр. *Той му каза за заминаването си*), то също не получава роля, защото е с пропозиционно значение, т.е. с признак [факт]. Налице е номинализирана пропозиция. Важно е да се отбележи, че роли се приписват на аргументни съществителни с референтна функция (Chomsky, 1981: 35). От предикатната логика е известно, че аргументите отнасят (реферират) към извънезикови същности (лица, животни, предмети). В езика те се изразяват със съществителни с признак [+ вещност]. Същите семантични характеристики имат и личните местоимения (обикновени и възвратни), поради което те също се явяват в аргументни позиции и функционират като части на изречението (по въпроса вж. Петрова, 2006).

Когато личните местоимения се явяват в аргументна позиция, важен се явява въпросът за избора на местоимение (винително или дателно), тъй като тази информация също

трябва да бъде отбелязана в речниковата статия на предиката. При синтетичните езици, където е налице морфологична категория падеж, изборът се свързва с определена падежна форма на името. В българския език, който е аналитичен, от значение са синтактичните характеристики на местоименията – винително или дателно допълнение. Така например глаголет *виждам* е двуместен и присъединява вътрешен аргумент тема, който трябва да се изрази с винително допълнение – *виждам го* (срв. **виждам му*). Глаголет *благодаря* също е двуместен, но присъединява вътрешен аргумент бенефициент, който трябва да се изрази с дателно допълнение – *благодаря ти* (срв. **благодаря те*). Глаголет *боли* означава ‘има, усеща се болка’. Наличието на усещане предполага и субект на това сетивно преживяване, т.е. аргумент с роля експериентор. Това преживяване обаче е причинено. Глаголет *боли* е с каузативна семантика (‘нещо ме кара да изпитвам болка’) и присъединява външен аргумент с роля експериентор, изразен с винително допълнение – *боли ме* (за разлика от *студено ми е*, където също е налице експериентор, но е изразен с дателно допълнение, защото обозначава каузирано състояние).

От значение за представянето на предикатно-аргументната структура е определянето на **факултативни** (незадължителни за изразяване) и **облигаторни** (задължителни за изразяване) аргументи.

Възможно е в някои изречения броят на синтактично представените аргументни позиции да не съвпада с броя на семантичните аргументи, напр. *Детето яде (торта), Той (му) даде подаръка, Той (им) каза, че заминава, Тя (му) плете пуловер* и т.н. Яденето предполага вършител на действието и обект на действието, т.е. нещо, което се яде. *Ям* следователно е двуместен глагол, т.е. *ям* (някой, нещо) или *ям* (х, у). Ако ситуацията не изисква да се уточни какво точно се яде, вътрешният аргумент може да не се експлицира, но той е налице в базовото семантично представяне. Същото се отнася и до другите примери, където не е изразен вътрешен аргумент с роля бенефициент. Той обаче се подразбира от контекста или може да бъде уточнен. В такива случаи е налице редукция в синтаксиса на семантичен аргумент. Критерий за това е непромененото лексикално значение на глагола. Предикатно-аргументната структура на тези изречения може да се представи така:

Детето (х) *яде*.

х [ям (х, у)]

Тя (х) *плете пуловер* (у).

у х [плета (х, у, z)]

Той (х) *даде подаръка* (у).

у х [давам (х, у, z)]

Той (х) *каза, че заминава* (Р).

Р х [казвам (х, у, Р)]

При тези случаи става въпрос за факултативност на конституентите. В изреченията *Броя парите* и *Броя му парите* обаче не може да се говори за имплицитен семантичен аргумент, защото с двете изречения се обозначават различни ситуации и глаголет *броя* е с различни значения. В първото изречение *броя* е със значение ‘определям количеството, броя на единици в дадено множество’ и глаголет е двуместен – *броя* (някой, нещо). Във второто изречение *броя* е със значение ‘давам пари, плащам в брой’ и е триместен – *броя* (някой, нещо, на някого).

Докато при *Той яде* изразяването на вътрешния аргумент е факултативно, изразът **Той изяде* е неправилен, неграматичен. Тук изпускането на вътрешния аргумент прави изказването недовършено, смислово неиздържано. Това е така, защото *изяждам* означава ‘ям до свършване на определено количество, до изчерпване на обекта’, поради което експлицирането на обекта на действието е задължително (облигаторно). Същото се отнася и до други изрази като **Той счупи*, **Той даде на детето*, **Детето отваря*, **Тя отива* и т.н.

ИЗВОДИ

Може да се направи обобщението, че семантичното равнище на изречението има няколко измерения, релевантни за представянето му: брой и вид на аргументите, семантични релации между предиката и аргументите, облигаторност/ факултативност при синтактичното представяне на аргументите, специфични синтактични характеристики (форми) на конституентите. Този подход за семантичен анализ, основаващ се на предикатно-аргументната структура на изречението, дава възможност да се намери обяснение на редица синтактични явления, обусловени от специфичните семантични свойства на предикатите в даден естествен език. Освен това той е и надеждна основа за съпоставителни изследвания.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Пенчев* 1998: Пенчев, Й., Синтаксис на съвременния български книжовен език. Пловдив, 1998.

2. *Петрова* 2006: Петрова, Г., Семантични роли на кратките дателни местоимения. Бургас, 2006.

3. Chomsky 1981: N. Chomsky, Lectures on Government and Binding. Dordrecht, Foris, 1991.

4. Chomsky 1993: N. Chomsky, A Minimalist Program for Linguistic Theory. In: The View from Building 20: MA: MIT Press, 1993, 1-52.

5. Koopman, Sportiche 1991: Koopman, H., D. Sportiche. The Position of Subjects. – *Lingua* 85, 211 – 258.

Представена за печат на 27.09.2007 г.